

”נפלאות בעולם החדש”: יידיש, שפה זמנית

ספר מרתק מאת חגית כהן בוחן כיצד התאפשרה הפריחה הנדירה של ספרות יידיש באמריקה ואיך נוצרה זהות יהודית-אמריקאית חילונית

10.05.2017 11:08

מיכל זמיר

נפלאות בעולם החדש — ספרים וקוראים ביידיש בארצות הברית 1890–1940
חגית כהן. הוצאת האוניברסיטה הפתוחה, 420 עמודים, 85 שקלים

יש המדמים את פריחתה קצרת השנים של ספרות יידיש — מאמצע המאה התשע עשרה עד אמצע המאה העשרים — לזו של קקטוס: בת יום אחד אך מרהיבה ביופייה, ניגוד משווע לצחיחות הנוף המדברי. משום כך, כנראה, ממשיכה זו להלך מסתורין על המתבונן, גם כאשר הוא יורד לעומקם של ההסברים הבוטניים. ספרה המרתק של חגית כהן, ”נפלאות בעולם החדש”, בוחן את התשתית החומרית והאידיאולוגית שאיפשרה את הפריחה הנדירה של ספרות יידיש באמריקה. בה בעת מאיר הספר את תהליך כינונה של זהות יהודית-אמריקאית חילונית, שראשיתה בסוף המאה התשע עשרה והיא מוסיפה להתקיים בשינויים ניכרים גם בימינו אלה.

כאמור, אין ספרה של כהן עוסק בגוף היצירה הספרותית וההגותית עצמה, כלומר בטקסטים, אלא באותו מרחב חיוני לקיומה — מו”לים, מתרגמים, סוחרי ספרים, ספריות, עיתונים, אגודות ועסקני תרבות מן הצד האחד, וצרכנים, הרגלי הקריאה שלהם ומסגרות המפגש מן הצד האחר. בחינת יחסי הגומלין בין שני מעגלים אלה נסמכת על שפע ארכיוני של התכתבויות, תיעוד מסחרי, קטלוגים, מודעות פרסומת בעיתונות ובביטאונים האגודות וכיו”ב מקורות, המזמנים הצצה אינטימית ומסקרנת ללבטיהם של מהגרים יהודים ממזרח אירופה במפגשם עם התרבות החדשה.

כהן עוקבת אחר התמורות שהתחוללו בתפישתם העצמית של המהגרים — בני הדור הראשון, שעשו את דרכם לאמריקה החל בסוף המאה התשע עשרה ועד מלחמת העולם הראשונה, שהתמודדו עם קשיי ההתערות ביבשת החדשה; ובני הדור השני, בתקופה שבין שתי מלחמות העולם, שגיבשו את זהותם האתנית הייחודית בחברה האמריקאית.

רוכל בניו יורק, 1900. מפגש עם תרבות חדשה צילום: Buyenlarge / Getty Images

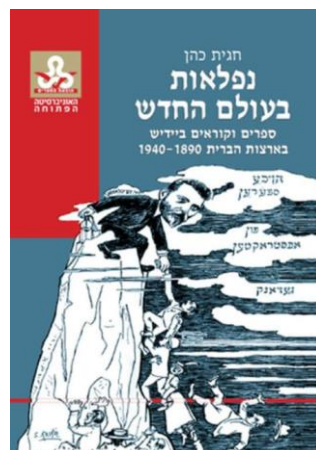
דמותו של מקס מייזעל — סוחר ספרים ומו”ל מהלואר איסט סייד, רובע המהגרים בדרום מזרח מנהטן, שהיגר לניו יורק בשנות השמונים של המאה התשע עשרה והצטרף אל חוגי האינטליגנציה הרוסית — ממלאת תפקיד מרכזי בעלילה ההיסטורית. זו משקפת במידה רבה את השינויים האידיאולוגיים המתחוללים בחלופי הדורות. בהגיעו לאמריקה המיר מייזעל את הגרמנית, שהיתה

שפתו, לידיש, והפך מסוציאלידמוקרטי לאנרכיסט. בחנותו מכר ספרים ברוסית, גרמנית ואנגלית, ותמך בחילון, פוזיטיביזם, מטריאליזם ובחברה אנושית הפועלת על פי עקרונות סוציאליסטיים (עמוד 107).

ידיש היתה בעיני מייזעל שפתם הזמנית של הפועלים היהודים, עד שייטמעו באנגלית. בהתאם לכך הוציא לאור ספרי עזר ומדריכים בתחומים שונים, שנועדו לאפשר את השתלבותם של המהגרים בחברה החדשה: מילונים, אגרונים, ספרי עזר להתאזרחות, מדריכים להורות, לגידול ילדים ולחינוך מיני, ספרי ילדים ומקראות. כמו כן יזם תרגומים רבים מלועזית, ביניהם של "החינוך" להרבט ספנסר, "מוצא המינים" לצ'רלס דרווין ומחזותיו של הנריק איבסן (עמוד 114). ב-1903 פירסם מייזעל מודעה בעיתון "פארווערטס" על פתיחת בית ספר ללימוד השפה האנגלית: "המהגרים יוכלו ללא איבוד זמן ללמוד בו ביסודיות את השפה האנגלית. המתודה הפרקטית של המורה תביא תועלת רבה למהגר המשכיל. המחיר, שני דולרים לעשרים שיעורים" (עמוד 114).

העיסוק בשאלות הנוגעות להתנהלות יומיומית — גידול ילדים וחינוכם, תכנון משפחה, השקפות הולמות וגינונים בכלל — מציב מעין תחליף ל"שולחן ערוך". אם האחרון מכוון את חייו של היהודי הדתי, הציבו מייזעל ומו"לים אחרים בני הזמן אנטייתזה עשירה ביותר שנועדה לסייע למהגר בפיצוח הכללים הנוהגים בעולם החדש.

סופר היידיש ליאון קוברין, שהיגר לארצות הברית ב-1892, מתאר פגישה עם רבקה, בת עירו ויטבסק, בביתה החדש בפילדלפיה: "בבית הייתי כזו בהמה, אמרה לי, כיום היא כבר לא. היא גירשה מעט את החושך ממוחה הבהמי. עיניה נפקחו. היא קוראת. היא מתעניינת באנרכיזם. היא נאבקת נגד מוצאי הדם והנצלנים ונגד שלושת הדברים המגונים: דת, מדינה וממון" (עמוד 232). נדמה כי שמחתו של קוברין על דמותה המשופרת הולמת את גישתו לעולם הישן בכלל.

עם כישלונה של מהפכת 1905 והקשרים שיצר מייזעל עם פעילי מפלגת הבונד שנמלטו מרוסיה הבוררת לאמריקה, ובעיקר הקשר עם חיים זייטלובסקי, ההוגה והמהפכן היידישיסט, השתנו השקפותיו. היידיש לא היתה עוד בעיניו לשונם של הפועלים לפי שעה, כי אם שפה שהיא בסיס לכינונה של זהות לאומית. חנותו של מייזעל שינתה את פניה ונעשתה מרכז קוסמופוליטי של ספרות יידיש (עמוד 110). שיתוף פעולה זה הוליד סדרה של מבצעים מו"ליים חדשים: תרגומים משובחים של הרצאותיו של חוקר הספרות היהודי הדני גיאורג ברנדס על הזרמים המרכזיים בספרות האירופית של המאה ה-19, הרצאותיו של זייטלובסקי על הפילוסופיה והוצאה לאור של ספרות יידיש מקורית ומודרניסטית בת הזמן: מוריס וינצ'בסקי, דוד איגנאטאו, יוסף אפאטאשו, מאני לייב, אי לעיעלעס ועוד (עמוד 130). היתה זו תרומתו המעשית של מייזעל למימוש חזונו התרבותי של זייטלובסקי על קימום היידיש ממעמדה הז'רגוניסטי העממי.

מייזעל וסוחרי ספרים אחרים עמדו בקשר מתמיד עם הספריות הציבוריות, יעצו להן וסיפקו לאוספיהן ספרים על פי הדרישה. כהן בוחנת את התפקיד המכריע שמילאו הספריות הציבוריות והספרניות בתהליך האמריקניזציה. הן היו סוכנותיה הנבונות והמיטיבות של התרבות החדשה, שביקשו ליישב בין האמריקניזציה ובין שמירה על מרכיבים מסוימים מן הזהות האתנית. הספרניות מצאו דרכים להתמודד עם הנטיות הרדיקליות של המהגרים בני הדור הראשון או עם דבקותם בנורמות של העולם הישן, ובה בעת הקפידו לגשר על הפער בין דור ההורים לדור הבנים, שהלך והתערה בתרבות האמריקאית והתנתק מן התא המשפחתי וממורשתו הלאומית.

דבקות יתר במורשת של ארץ המוצא נתפשה כ"פסיכוזת העולם הישן" וזו, על פי התרשמותן של הספרניות, היתה אופיינית דווקא לפולנים, הדבקים בשפתם. המהגרים היהודים, לעומת זאת, לא הפגינו פטריוטיות או זיקה לארצות מוצאם (עמוד 266). "חומר הקריאה של המהגרים היהודים, על פי הפרסומים הספרניים, כלל בעיקרו ספרות עיונית בסוציולוגיה ובפילוסופיה". האיטלקים, להבדיל, העדיפו סיפורי אהבה ומתח (עמוד 264). רגישותן של הספרניות היהודיות היה בה כדי לקרב נשים אל השפה האנגלית, ובשנים מאוחרות להשיבן באמצעות מפגשי קריאה אל השפה הישנה והנשכחת.

כהן עוקבת אחר המתח בין מגמת ההתערות במציאות האמריקאית לבין הרצון לשימור זהות אתנית, כפי שהתגלם בפעילותן של מסגרות תרבותיות כמו האגודות התרבותיות "ארבעטער רינג" הסוציאליסטית ולעומתה ה"יידישע קולטור געזעלשאפט" היידישיסטית, שיזמו לימודים ברשתות בתי ספר ובחוגי קריאה, הרצאות ומפגשים עם סופרים ומשוררים. עם הפסקת ההגירה בשנות השלושים של המאה העשרים איבדה ספרות יידיש את קוראיה. העיתונות והתרבות הפופולרית זכו עדיין לשגשוג, אולם הספרות הקאנונית נותרה נחלתם של היחידים שחוננו עדיין בידיעה מעמיקה של השפה.

נדמה שמפרספקטיבה ישראלית מעניין במיוחד לעקוב אחר תהליכי ההגירה וגיבוש הזהות שמתארת כהן, כמו גם מפרספקטיבה יהודית רחבה. תרבות מפוארת, גם כשהיא דועכת פיזית, ממשיכה להשפיע בדרכה. היא מוצאת לה ממשיכים גם בספרות העברית, ובעיקר בספרות היהודית האמריקאית הנכתבת היום. אמנם לא ביידיש, אבל ברוחה. גם שאלת כור ההיתוך לעומת השמירה על זהות אתנית בחברה רב תרבותית עודנה מנסרת. אולי לא ביידיש, אבל בעברית.

<https://www.haaretz.co.il/literature/study/premium-1.4083729>